

DOBA HRADIŠTNÍ BEZ HRADIŠŤ?

Úvaha nad strukturou, chronologií a terminologií raně středověkých fortifikací v Čechách

Michal Lutovský

Článek je diskuzním příspěvkem o počátku raně středověkých hradišť v Čechách a o vazbě tohoto jevu na chronologickou terminologii. Autor se domnívá, že začátek budování jednoduše opevněných sídel se kryje s počátkem slovanského osídlení, stavba mohutných hradeb i rozlehlých hradišť s plochou desítek hektarů se týká až 2. poloviny 9. století.

Raný středověk – doba hradištní – hradiště – kombinovaná hradba – Canburg

Je tomu už více než 70 let, kdy Jan Eisner v knize o pravěku Slovenska použil pro chronologické členění raného středověku do té doby sice známý, ale nepřiliš frekventovaný termín „doba hradištní“ (Eisner 1933, 120). S příslušnými časovými přívlastky se doba hradištní stala významným periodizačním prvkem, který v sobě s potřebným nadhledem spojoval výpověď archeologických pramenů i předpoklady historického vývoje – a doba starohradištní, středohradištní a mladohradištní tak zůstaly v archeologických úvahách pevně zakotveny dodnes. Koneckonců všechny systémy, které dnes používáme, jsou přímým odrazem (možná spíše kopii) Eisnerovy periodizace (autorem upravené naposledy pro publikaci vyšlou v roce 1966) – ať je to zdůrazňovaná vazba na velkomoravskou periodu, která především na Moravě vyústila v členění na předvelkomoravské (tj. starohradištní), velkomoravské (středohradištní) a povelkomoravské (mladohradištní) období, nebo nepřiliš vzhledné databázové zkratky RS1–4, které jen jakoby omylem pronikly z databází, kde svůj smysl pochopitelně mají, do našich psaných textů, kde jakýkoli smysl postrádají. Uvedené zkratky totiž jen zdánlivě připomínají chronologická členění pravěkých období, počínaje Reineckovou periodizací doby bronzové, jde však skutečně jen o zkratky, kterými byly pro potřeby počítačového zpracování nahrazeny čtyři Eisnerovy stupně (RS1 nahrazuje tzv. předhradištní období, dnes označované spíše jako časně slovanské).

Je tedy zřejmé, že jednotlivé úseky doby hradištní nebyly dosud ničím nahrazeny a maximálně došlo k verbální záměně za jiné termíny. Ani následující odstavce pochopitelně nechtějí vyzývat k opuštění dosavadní terminologie, která se dnes i přes veškeré možné výhrady zdá být nejpřijatelnějším kompromisem. Předmětem zájmu tohoto příspěvku je pouze jev, který se stal alfou a omegou základního chronologického schématu – objekty, pro které nemáme lepší název než hradiště. Poznatky, k nimž v posledních letech česká archeologie dospěla v oblasti raně středověkých opevněných míst, byly v nedávné době souborně pojednány (Lutovský 2006); na tomto místě půjde spíše o diskusní zamyšlení – mimo jiné i nad tím, nakolik se doba hradištní skutečně kryje s existencí hradišť.¹

Době hradištní dala už v 19. století název velká, mohutně opevněná slovanská hradiště, v podstatě ta, která v posledním svazku svých Starožitností shrnul J. L. Píř (1909) – tedy objekty, jejichž fortifikace se v nějaké viditelné podobě dochovaly do doby archeologické registrace. Byla to samozřejmě pouze hradiště, která dnes obvykle definujeme jako místa chráněná vedle přírodních podmínek i tzv. těžkým opevněním – tedy hradbou a příkopem (k definicím např. Čtverák–Lutovský–Slabina–Smejtek 2003, 367–377), v rámci raně středověké archeologické terminologie lze hovořit o tzv. kombinované či složené hradbě (Procházka 1990).

V poslední době se ale ukazuje, že se s počátky hradišť opevněných kombinovanou hradbou, v minulosti kladených na samý práh 9. století, posunujeme po časové ose stále výš – až do časů, kde bychom to ještě před několika lety nečekali. Hybatelem tohoto pohybu vzhůru se nestalo ani tak poměrně radikální předatování Libice (Mařík 2001), kterou přece jen v podvědomí máme spojenou až s podstatně mladším obdobím, ani Levého Hradce (Tomková 2001), jehož rozkvět stále spojujeme spíše až s vládou Bořivoje I. Oním radikálním krokem na cestě k úpravě základních etap vývoje raně středověké obranné architektury v Čechách je nová datace počátků Budče až zhruba někam do 70. let 9. století (Bartošková 2004). To, že tím vzrostl počet hradišť, jejichž datace se posunula o téměř celé století směrem k mladším obdobím, není přitom možná až tak podstatné. Právě archeologicky relativně dobře známé hradby Budče byly totiž ne-li posledním, pak jistě jedním z posledních úhelných kamenů našich dosavadních představ o chronologickém vývoji fortifikačních děl českého raného středověku.

Obraz rozlehlých a mohutně opevněných hradů „kmenových“ knížat 1. poloviny 9. století byl ale vytvořen právě na základě poznatků z Budče, Libice, Kouřimi, Prachovských skal, Česova, Šárky, Zabušan² – a vypadá to, že ani jedno z nich už do 1. poloviny 9. století nepatří. Z většiny vývojových schémat a pracně vytvořených systémů našich raně středověkých hradišť nezůstává pomalu kámen na kameni; snad jen jako jediný přetrvává obraz středověké domény Přemyslovců (Sláma 1988, 74–79) – i když i ten nové datování Budče zčásti zrelativizovalo – základním znakem pěti hradů rodového patrimonium první

na brněnské konferenci o době hradištní. Dle autorova mínění tak více vynikne polemický a koneckonců i subjektivní ráz, který je podstatou tohoto referátu. Jako u mnoha jiných jevů zjišťovaných archeologií, je i téma hradišť možno nahlížet z řady úhlů a na základě jednoho a téhož „archeologického faktu“ tak lze mnohdy dojít i ke zcela protichůdným závěrům.

2 Pokud jsou v textu uvedené pouze lokality bez konkrétního poznatku, není u nich odkazováno na příslušnou literaturu. Jednak jde o objekty dostatečně známé, jednak lze odkázat na základní informace a souhrn důležitých citací obsažených v Encyklopedii hradišť v Čechách (Čtverák–Lutovský–Slabina–Smejtek 2003).

1 Až na menší úpravy spíše stylistického rázu a doplnění nezbytné literatury zachovává předložený příspěvek formu, v jaké byl přednesen

dynastie byl přece jejich podobný ráz a velikost, primárně tedy nikoli archeologické poznatky (i proto se do věnce hradišť dostalo například dosud – v rámci raného středověku – zcela nedatované Lštění). A přitom tentýž Spytihněv, který buduje tyto ostrožné, šesti až osmi hektarové hrady, zhruba v tutéž dobu buduje objekt zcela odlišný, když opevňuje vnější areál Budče o rozloze více než trojnásobné. Což je samozřejmě možné – jednak musíme vzít do úvahy, že teprve opevnění strání kolem budečské akropole toto hradiště smysluplně dotvořilo, a jednak je tu ona často zdůrazňovaná délka Spytihněvova panování (895–915) – za zhruba 20 let, po která Spytihněv I. vládl svým držávám, mohla totiž doznat přemyslovská politika i poměrně výrazných změn. A nedělejme si iluze, že bychom se o tom mohli něco dozvědět z písemných pramenů.

Vraťme se ale k našemu tématu. Zásadní problém tkví podle mého mínění v pojmu hradiště – přijmeme-li známou tezi o všeslovanském původu slova hrad, je zřejmé, že už v 6. a 7. století tady něco, co se takto označovalo, muselo existovat. Nemělo to skutečnou hradbu, využívalo to zbytky pravěkých fortifikací, pokud bylo budováno nějaké opevnění, mohlo jít maximálně o jednoduchou palisádu, možná zdůrazněnou umístěním na valovém tělese. Pokud ale hradištěm rozumíme v rámci archeologických definic pouze objekt opevněný tzv. těžkým opevněním (tedy složenou hradbou a příkopem), v 6., 7., ale i v 8. století v Čechách takovéto stavby nestály. A je poměrně pravděpodobné, že tu nestály ani minimálně v polovině století dalšího.

Výklad o dějinách raně středověkých hradišť v Čechách začíná obvykle Wogastisburgem. Pomiňme teď to, že asi jen my v Čechách si myslíme, že ležel v Čechách – zahraniční bádání uvažuje nadále o místech, která my jsme (zdánlivě) přesvědčivě vyloučili (z poslední doby lze uvést např. Lorch na Dunaji – *Steinhübel 2004*, 32–35). Je ovšem třeba podotknout, že o Dagobertově tažení z roku 632 víme tak málo, že lokalizace střetu Austrasijsců a Slovanů téměř kamkoli v širokém pásu od Podunají na jihu k českým pohraničním horám na severu je v zásadě možná.

Sámův Wogastisburg lze bezesporu srovnávat se soudobou pevností odbojného durynského vévody Radulfa, popsanou ve Fredegarově kronice jako dřevem (palisádou) opevněný kopec (*castrum lignis monitum*), jako hrad vybudovaný *ad hoc* v souvislosti s jednou konkrétní válečnou akcí. Možná Wogastisburg, ale určitě i další jemu podobná hradiště, která v Čechách zatím pouze předpokládáme, náleží plně do časně slovanského období. Jejich existenci nejspíš dokládají nálezy keramiky pražského typu z řady výšinných poloh, které už před dvaceti lety shromáždil *Josef Bubeník (1988)*. Fortifikace nemáme doloženy archeologicky – lze ale předpokládat lehké stavby, které nevyšly ve viditelné terénní reliktu – objev takového opevnění je ovšem pouze dílem náhody. Zcela jistě byla některá z těchto „hradišť“ chráněna prostým využitím pravěké fortifikace (tady lze patrně hledat vysvětlení existence časně slovanské polozemnice na temeni vrchu Hradiště nad Závistí – *Zeman 1981*).

Tento typ hradišť v podobě příležitostných opevnění či chráněných vesnic přetrvává určitě i v 8. století; využití pravěkého hradiště bez výraznějších úprav je pro tuto dobu doloženo třeba na Černém vrchu u Svržna, konečkonců i na Budči sídlilo obyvatelstvo v areálu pozdější akropole asi již od 8. století, kdy jejich sídlo chránila pravěká hradba. V několika případech

už uvažujeme o existenci fortifikace i na základě archeologických zjištění – je jich ale tak málo, že nevíme, zda jde o souhrn náhod, která nám těch několik izolovaných objektů dochovala, nebo zda vývoj přece jen dospěl k poněkud výraznější fortifikaci. Opět se jedná o pravěká hradiště, kdy byly starší reliktu opevnění nějakým výraznějším způsobem upraveny – přispáním valu, vybudováním palisády, atd.

Pokud skutečně těch zhruba pět nebo šest objektů (k nim souhrnně *Bubeník 1999*) patří do 8. století, pak vlastně nemají žádný jednotící prvek, ani co do výběru polohy, ani co do stavební techniky, základním spojovacím článkem se zdá být jen využití pravěké fortifikace. Bylo tomu tak v Doubravčicích, na Rubínu u Podbořan (k. ú. Dolánky), snad na Cimburku u Kutné Hory (k. ú. Bylany/Kutná Hora), ale asi i v případě Klučova, kde opevnění první fáze slovanského hradiště přesně kopíruje průběh opevnění ze starší doby bronzové (*Kudrnáč 1970*, tab. II).³ Hradiště u Kalu na Jičínsku je rovněž zřetelným příkladem využití pravěkého valu; pokud bychom ale v tomto případě trvali na současné interpretaci výsledků výzkumu předpokládající existenci raně středověké kombinované hradby s kamennou zdí v čele (*Kalferst–Profantová 1999*), nemůžeme toto hradiště v žádném případě datovat do 8. století. Datování Kalu není ostatně založeno na stratigrafických vztazích, naopak je silně závislé na detektorem vyrabovaných okrasách opasků a koňských postrojů, které sice můžeme vykládat rozličným způsobem, materiálem pro datování vzniku či zániku konkrétní fortifikační stavby být ale nemohou.

Z nejstarších hradišť zbývají Tismice, u nichž ovšem nejsme pro 8. století schopni stanovit rozsah opevněné plochy – v podstatě stejnou váhu mají hypotézy o dvou desítkách hektarů chráněných dřevěnou hradbou i o šestihektarovém objektu chráněném jedním či několika příkopy (k diskusi především *Tomková 1998*; *Tvrđík–Mazač 2001*; *Kudrnáč 2002*, 483–486). Navíc u tohoto hradiště musíme předpokládat poměrně dlouhou existenci – trvání elitního sídla ještě minimálně na počátku 10. století dokládají staromadžarské nálezy (*Profantová–Stolz 2006*). Otázka, které z reliktů tismických opevnění můžeme přiřknout starší době hradištní, se tak stává ještě složitější.

Nastíněný vývoj hradišť plynule přechází do střední doby hradištní, žádný kvalitativní ani kvantitativní skok se nekoná, přelom 8. a 9. století je pouze pomocným mezníkem archeologické periodizace. Faktem ovšem je, že počátek většiny hradišť s kombinovanou hradbou byl právě k tomuto „magickému“ mezníku vztahován – především Budeč, Levý Hradec, Libice, Šárka, Zabrušany, Bezemín (pokud budeme jmenovat ty, které mají v novější době alespoň zkoumanou hradbu – k tomu se už téměř „neřízeně“ přidávala i další hradiště datovaná sotva několika střepy z valu či ještě hůře z opevněné plochy – jako třeba Češov, Katovice, Praha-Butovice, Řepice a našly by se možná desítky dalších případů). Snad tu bylo archeologické bádání ovlivněno prvním konkrétním údajem raně středověkých písemných pramenů vztahujícím se bezpečně k české kotlině.⁴

3 Otázka, nakolik mohl terénní relikt únětického příkopu ovlivnit podobu fortifikace budované po téměř třech tisíciletích, je obecným problémem, který by si jistě do budoucna zasloužil pozornost. Ostatně víme, že původně asi metr hluboký halštatský příkop dal základní tvar a rozsah slovanskému hradišti v Němčicích (*Michálek–Lutovský 2000*).

4 Konečkonců i autor těchto řádků se ještě před několika lety přiklonil k souvislosti mezi počátky těžkého opevnění českých hradišť a pohyby

V roce 805 vpadlo přece do Čech vojsko vedené synem císaře Karla Velikého a neúspěšně obléhalo jakýsi Canburg – archeologové tedy jakoby hledali rozlehlou, mohutně opevněnou pevnost, o jejíž mnohametrové hradby obložené kameny se tříštily střely z Karlových katapultů. Problém je v tom, že v roce 805 v Čechách žádné takové hradiště nebylo – ani rozlehlé, ani mohutně opevněné. Alespoň archeologické výzkumy existenci žádného takového objektu nepotvrzují. Existují tu stále jen objekty, o nichž byla řeč výše, opevněné vsi nebo pevnůstky chráněné dřevěnými, patrně nepřilíš výraznými fortifikacemi.

Neexistovala patrně ani Libice ani Budeč, pokud už něco na počátku či v první polovině 9. století stálo v pražské Šárce, omezovalo se to asi na pozdější prostor Kozákovy skály, možná chráněný upraveným torzem halštatské hradby; šarecké fortifikace datovány nejsou, počty starohradištních nálezu ve valech vypovídají maximálně o osídlení tohoto místa již v 8. století. A jistě mohlo jít o osídlení intenzivní – oblast Šárky byla přece intenzivně osídlena téměř nepřetržitě po celý pravěk.⁵

Pokud už nějaký objekt na počátku či v první polovině 9. století stál v Zabrušanech u Teplic, omezovalo se to na špičku ostrožny a chránil to upravený pravěký val, maximálně lze do této doby klást ještě střední val s palisádou na temeni (*Lutovský 2003*). A pokud už něco v té době stálo na Staré Kouřimi, tvořilo hranice tohoto objektu torzo eneolitické hradby, na kterém byla vystavěna jednoduchá dřevěná fortifikace, jen velmi přibližně rekonstruovaná jako zdvojená palisáda. Ostatně i Budeč v rozsahu pozdější akropole mohla v té době přece jen stát; osídlení doloženo je a nějaké menší úpravy temene pravěké hradby (později téměř zničené při výstavbě slovanského opevnění) rozhodně nemůžeme vyloučit. Výše uvedený stav odpovídá i logické úvaze o tom, že palisáda na pravěkém valu není záležitostí prestiže, ale přežití. Dřevěnou jednoduchou fortifikaci, která je hájitelná jen při plném obsazení obránci, nemělo smysl budovat v rozsahu desítek hektarů.

Nespojujme tedy hledání Canburgu s velikostí hradiště, mohutností hradby, ale ani s honosnými předměty bez jakýchkoli vazeb na archeologické kontexty. V dějinách defenzivního boje existuje nespočet příkladů o zdánlivě banálních překážkách, které v důsledku představovaly překážku nepřekonatelnou – ať již souhrou náhod nebo vojenským uměním svých obránců. Na druhou stranu lze kupříkladu palisádu považovat za významný fortifikační prvek, který dostatečně plnil účel, pro který byl zbudován.⁶

Patrně až někdy po polovině 9. století se v Čechách objevuje dřevohlinitá hradba složené konstrukce (tedy to, co obvykle označujeme jako roštovou, komorovou nebo skořepinovou hradbu), snad už zpočátku opatřovaná čelní, nasucho kladenou zdí. Existenci této zdi (případně v archeologické terminologii plenty) nelze přitom spojovat s pouhou přítomností kamene v tělese hradby. Pokud při hloubení příkopu získali stavitelé

hradišť vedle hlíny i kameny, jistě je nějakým způsobem vtělili do valu – stavba minimálně 50 cm široké, lícované, nasucho kladené zdi je však prvkem zcela záměrným, který ve starohradištní epoše neznáme, a který se (alespoň podle dosavadních zjištění) objevuje skutečně až v pokročilém 9. století.

Samozřejmě i po polovině 9. století přetrvává osídlení pravěkých hradišť s minimálními či žádnými úpravami reliktní starých hradeb (příkladem může být Hrad u Skočic na Strakonicku; naposledy *Fröhlich–Lutovský–Michálek 2004*), nadále se vyskytují hradiště chráněná jen lehkým opevněním (příkladem může být tzv. předbořivojovská či bořivojovská etapa Pražského hradu). V obou uvedených případech se samozřejmě uvažuje i o jiných nežli „sídelních“ aktivitách.

Každopádně teprve uplatnění kombinovaného hradebního tělesa dovoluje plošný rozmach hradišť – teprve v souvislosti se stavbou mohutných hradeb dochází k opevnování i velmi rozlehlých areálů, tzv. předhradí. Naznačený vývoj dobře dokumentuje situace na hradišti Stará Kouřim (*Šolle 1966*).⁷ Někdy v první polovině 9. století tu existuje malé hradiště s opevněním využívajícím torzo eneolitického valu a možná s příkopem vymezeným předhradím, které zahrnovalo vodní zdroj. Druhá polovina 9. století přináší do Kouřimi kombinovanou hradbu – nejdřív je skořepinovou hradbou opevněn střední areál, pak – neznámo v jakém časovém odstupu – i vnější areál hradbou komorovou. Poslední fází opevnovacích prací je znovuvystavění střední hradby, která byla obnovena po požáru snad někdy na počátku 10. století – dřevohlinité těleso bylo opatřeno čelní kamennou zdí. Má-li uplatnění kamene až v poslední fázi budování kouřimských hradeb nějaký význam chronologický, není zřejmé.

O velkém plošném rozmachu některých hradišť v průběhu 2. poloviny 9. století nebo možná i v jeho závěru svědčí vedle Kouřimi i Budeč. Také tamní 23 hektary jsou uzavřeny do hradeb až někdy na konci 9. století. Jestliže ovšem Budeč rozšiřuje své hradby až za vlády Splytihněva I., můžeme to samé vyloučit i u hradiště v pražské Šárce? Nevíme přece, jak vypadalo původní přemyslovské panství, když se Splytihněv ujímal v roce 895 Bořivojova dědictví. Centrum v Praze a věnc hradišť v širokém kruhu kolem ní, tedy závěrečná podoba již výše zmiňované přemyslovské domény, může být záležitostí až druhého plánu. Praha dostává hradby jednoznačně až ve druhém deceniu 10. století (*Boháčová 2001, 273–278*), dobu založení hradišť v Tetině, Libušině, Mělnice, Staré Boleslavi a Lštěni nejsme schopni stanovit s potřebnou přesností. V počátcích přemyslovské moci mohli jít o jiné uskupení, v němž dominantní postavení hrála především trojice hradišť – Budeč, Šárka a Levý Hradec.⁸

Uvažovalo se o tom, že mohutně opevněná hradiště zaplnila českou kotlinu v průběhu celého 9. století – mohly se ale Čechy „zaplnit“ hradišti za nepoměrně kratší dobu 20 nebo 30 let? Možná jsme podlehlí klamu, že v neměnném čase archaického společenství musí vše trvat dlouhou dobu. Jenže hradba

karlovských vojsk v Podunají spjatými s událostmi od avarských válek po dvojí tažení císařského vojska do Čech (*Čverák–Lutovský 2002, 38–39*). Posun počátku mohutně opevněných hradů až do doby po polovině 9. století působil ještě před několika lety příliš radikálně.

5 O malém významu šareckých opaskových okras pro absolutní datování hradiště v Šárce jsem se nedávno zmiňoval na jiném místě – *Lutovský 2005, 859–860*.

6 Palisádu ve fortifikačním smyslu si samozřejmě nemůžeme představit jako ledabyle zatlučené zahrocené kůly, které dnes můžeme vidat jako častý doplněk populárních archeologických skanzenů.

7 Výsledky výzkumu tohoto nejrozsáhlejšího opevněného raně středověkého objektu v Čechách budou možná v budoucnosti přehodnoceny, problémem tu asi bude datování a časové odstupy jednotlivých fází, které jsou silně závislé na synchronizaci s tamějším pohřebištěm.

8 Trojice nepřilíš vzdálených hradišť doplněná případně několika dalšími, možná méně významnými opevněnými objekty, by v kontextu soudobých Čech nemusela být výjimkou. S něčím podobným se lze setkat zhruba ve stejné době na Strakonicku v jižních Čechách (již *Dubský 1928*; nově např. *Michálek–Lutovský 2000*).

s kamennou zdí je záležitostí vojenskou, politickou, prestižní – a v tomto ohledu mohl být vývoj i poměrně radikální. Za dobu možná dvou lidských generací mohlo tedy dojít k vybudování početných objektů, které o tisíc let později ovlivnily archeologický název celého raně středověkého období.

Závěrem lze konstatovat, že nemáme lepších pomocných chronologických úseků, než je doba staro-, středo- a mladohradištní. Jen musíme být opatrnější při pokusech o definování jejich náplně. Pokud za raně středověké hradiště budeme považovat mimo jiné i lidské sídlo vybudované na kopci a chráněné palisádou nebo jiným jednoduchým ohrazením využívajícím obvykle torza pravěkých hradeb, pak jejich začátek jistě patří už do časně slovanského období. Rozhodně nejde o zvyk vnesený do Čech až tzv. druhou vlnou slovanského obyvatelstva (k tomu *Lutovský, 2006*). V tomto ohledu lze skutečně spatřovat v příchodu slovanského etnika výrazný předěl oproti předchozímu období, kdy válečná doktrína germánského obyvatelstva byla založena na jiných principech nežli na budování defenzivních děl. O době hradištní – obecně vzato – bychom tedy mohli hovořit už od 6. století. A jako pojem ji – alespoň v českomoravském prostředí – lze tedy nadále považovat za plnohodnotný archeologický ekvivalent pojmu raný středověk.

Pokud bychom ovšem pod označením hradiště chápali sídla chráněná mohutným, tzv. těžkým opevněním v podobě kombinované hradby (tedy to, co se obvykle nazývá hradištěm i v rámci pravěké archeologie), pak s tímto jevem lze počítat nejspíše až od poloviny 9. století, ne-li o něco později. Objekt tohoto charakteru alespoň nikde v Čechách před polovinou 9. století archeologicky doložen nemáme. Nikde samozřejmě není řečeno, že objekty chráněné jednoduchým opevněním neplnily dobře úlohu, pro kterou byly určeny – ale ani Canburg na počátku 9. století, ba nejspíše ani „civitas Wistrachi ducis“ zmiňovaný v roce 857⁹ nebyly chráněny čtyřmetrovými hradbami s kamennými plentami. Koneckonců i proto mohly být tyto a jim časově srovnatelné hrady označeny franskými letopisci jako „všem starým pevnostem nepodobné“.

LITERATURA

- Bartošková, A., 2004*: K vývoji vnitřního opevnění na Budči, *Archeologické rozhledy* 56, 763–797.
- Boháčová, I., 2001*: Pražský hrad a jeho nejstarší opevňovací systémy. In: *Mediaevalia archaeologica* 3. Pražský hrad a Malá Strana. Praha, 179–301.
- Bubeník, J., 1988*: K časně slovanským nálezům v exponovaných polohách na území Čech, *Památky archeologické* 79, 183–198.
- Bubeník, J., 1999*: Poznámky o nejstarších hradištích raného středověku v Čechách, *Archeologické rozhledy* 51, 631–648.
- Čtverák, V.–Lutovský, M., 2002*: Pravěké a raně středověké fortifikace v českých zemích. In: Kupka, V.–Čtverák, V.–Durdík, T.–Lutovský, M.–Stehlík, E. 2002: Pevnosti a opevnění v Čechách, na Moravě a ve Slezsku. Praha, 12–42.
- Čtverák, V.–Lutovský, M.–Slabina, M.–Smejtek, L., 2003*: Encyklopedie hradišť v Čechách. Praha.
- Dubský, B., 1928*: Slovanský kmen na střední Otavě. Řepice.
- Eisner, J., 1933*: Slovensko v pravěku. Bratislava.
- Eisner, J., 1966*: Rukověť slovanské archeologie. Praha.
- Fröhlich, J.–Lutovský, M.–Michálek, J., 2004*: Raně středověké osídlení v povodí Blanice na Vodňansku a Protivínsku, *Archeologické výzkumy v jižních Čechách* 17, 207–229.
- Kalferst, J.–Profantová, N., 1999*: Nové poznatky o hradišti Kal, okr. Jičín, *Archeologie ve středních Čechách* 3, 293–335.
- Kudrnáč, J., 1970*: Klučov. Staroslovanské hradiště ve středních Čechách (K počátkům nejstarších slovanských hradišť v Čechách). Praha.
- Kudrnáč, J., 2002*: K vývoji slovanského osídlení v Klučově a v Pošembeří na Českobrodsku v 6.–9. století, *Archeologie ve středních Čechách* 6, 441–491.
- Lutovský, M., 2003*: Hradiště v Zabrušanech ve světle výzkumu vnějšího valu, *Archeologie ve středních Čechách* 7, 553–571.
- Lutovský, M., 2005*: Praha slovanská. Raný středověk. In: *Lutovský, M.–Smejtek, L. a kol. Pravěká Praha*. Praha, 842–945.
- Lutovský, M., 2006a*: Počátky slovanského osídlení Čech: několik úvah nad archeologií pražské kotliny v 6. až 8. století, *Studia mediaevalia Pragensia* 7, 69–81.
- Lutovský, M., 2006b*: Od palisády ke zdi: raně středověká hradiště v Čechách ve světle archeologického bádání posledních dvou desetiletí, *Archaeologia historica* 31, 21–44.
- Mařík, J., 2001*: Výzkum raně středověkého opevnění na parcele č. 5 v Libici nad Cidlinou, *Archeologie ve středních Čechách* 5, 581–590.
- Michálek, J.–Lutovský, M., 2000*: Hradec u Němčic. Sídlo halštatské a raně středověké nobility v česko-bavorském kontaktním prostoru. Strakonice – Praha.
- Profantová, N.–Stolz, D., 2006*: Kovové nálezy z hradiště v Tismicích a pokus o interpretaci významu hradiště v raném středověku, *Archeologie ve středních Čechách* 10, 793–838.
- Procházka, R., 1990*: Charakteristika opevňovacích konstrukcí předvelkomoravských a velkomoravských hradišť na Moravě. In: *Pravěké a slovanské osídlení Moravy*. Brno, 288–306.
- Sláma, J., 1973*: Civitas Wistrachi ducis, *Historická geografie* 11, 3–30.
- Steinhübel, J., 2004*: Nitrianske kniežatstvo. Počiatky stredovekého Slovenska. Bratislava.
- Šolle, M., 1966*: Stará Kouřim a projevy velkomoravské hmotné kultury v Čechách. Praha.
- Tomková, K., 1998*: Quellen zur Erkenntnis der frühmittelalterlichen Besiedlung in Katastern Tismice und Mrzky, *Památky archeologické* 89, 267–302.
- Tomková, K., 2001*: Levý Hradec v zrcadle archeologických výzkumů I, *Castrum Pragense* 4. Praha.
- Tvrdlík, R.–Mazač, Z., 2001*: Nové poznatky o hradišti u Tismic a jeho hospodářském zázemí, *Archeologie ve středních Čechách* 5, 591–598.
- Zeman, J., 1981*: Časně slovanská chata z Hradiště nad Závistí. In: *Præhistorica* 8–Varia archaeologica 2, 255–258.

9 Alespoň pokud budeme nadále uvažovat o lokalizaci Vistrachova hradu do Zabrušan (*Sláma 1973*). Kolem poloviny 9. století bylo totiž zhruba tříhektarové hradiště chráněno patrně pouze jedním valem s palisádou v místech pozdější střední hradby, plného rozsahu s trojí hradbou dosáhlo až později (*Lutovský 2003*).

MICHAL LUTOVSKÝ, Ústav archeologické památkové péče středních Čech, Nad Olšínami 3, CZ-100 00 Praha 10; m.lutovsky@seznam.cz

ZUSAMMENFASSUNG

Burgwallzeit ohne Burgwälle? Überlegungen zur Struktur, Chronologie und Terminologie frühmittelalterlicher Befestigungen in Böhmen

Die bisherige chronologische Terminologie in Form der einzelnen Burgwallzeitabschnitte ist trotz verschiedener Vorbehalte ein annehmbarer Kompromiß. Die Erkenntnisse, zu denen die tschechische Archäologie auf dem Gebiet frühmittelalterlicher befestigter Stätten gelangte, wurden vor kurzem zusammenfassend erörtert (*Lutovský b, im Druck*). Der vorliegende Beitrag stellt Überlegungen – unter anderem auch darüber – zur Diskussion, inwieweit sich die Burgwallzeit mit der Existenz von Burgwällen tatsächlich deckt.

Wenn wir unter anderem auch menschliche Ansiedlungen als frühmittelalterliche Burgwälle ansehen, die auf einem Hügel gebaut und durch eine Palisade oder eine andere einfache Umfriedung geschützt wurden, wofür gewöhnlich die Torsi von vorgeschichtlichen Wällen benutzt worden waren, dann fällt ihr Anfang sicherlich bereits in die frühe slawische Periode der zweiten Hälfte des 6. Jahrhunderts. In dieser Hinsicht kann die Ankunft der slawischen Völkergruppe gegenüber der vorangehenden Zeit, als die Kriegsdoktrin der germanischen Bevölkerung auf anderen Prinzipien als auf dem Bau von Verteidigungswerken basierte, tatsächlich als ein Scheidepunkt angesehen werden. Von einer Burgwallzeit könnte man – allgemein genommen – demnach bereits ab dem 6. Jahrhundert sprechen. Und als Terminus läßt sie sich – zumindest auf böhmischem und mährischem Gebiet – demnach auch weiterhin als vollwertiges archäologisches Äquivalent zum Begriff des frühen Mittelalters ansehen.

Falls allerdings unter der Bezeichnung Burgwall lediglich Ansiedlungen verstanden würden, die von einer mächtigen, sogenannten schweren Befestigung in Form eines kombinierten Walls (d. h. das, was auch im Rahmen der Archäologie der Urzeit für gewöhnlich als Burgwall bezeichnet wird) geschützt wurden, dann kann mit dieser Erscheinung frühestens ab Mitte des 9. Jahrhunderts, falls nicht noch etwas später gerechnet werden. In Böhmen ist vor Mitte des 9. Jahrhunderts kein Objekt eines solchen Charakters archäologisch belegt. Nirgendwo wird selbstverständlich gesagt, daß Objekte, die durch eine einfache Befestigung geschützt waren, die Aufgabe, für die sie bestimmt waren, nicht gut erfüllt hätten. Der in fränkischen schriftlichen Quellen 805 (Canburg) und 857 (civitas Wistrachi ducis) erwähnte böhmische Burgwall war jedoch nicht durch mächtige meterdicke Wälle mit Steinblenden geschützt. Auch die Blüte von großflächigen, bis zu Dutzenden von Hektar großen Burgwällen ist offensichtlich abhängig vom Bau ausgeprägterer Wälle und betrifft erst die zweite Hälfte des 9. Jahrhunderts.